

Burçin Gerçek: Ermeni Soykırımında Emirlerle Karşı Gelenler, Kurtaranlar, Direnenler

Posted on 25/04/2017

Midyat Halah köylüleri: “Biz komşu kalacağız, söz veriyoruz”

Hapsuno Barbasso 1915'te 7 yaşındadır. Üzüm bağları, incir ve nar bahçeleri ile ünlü, yeşillikler içinde bir köy olan Midyat'a bağlı Halah'ın¹tek Süryani ailesinin oğludur. “Ferman zamanı” köye askerler baskın yapar. Köydeki Müslümanlardan birkaçı Hapsuno'nun babası Şaro, kardeşleri Murat ve Barsavmo ile amcaları Aziz, Yakup ve Circo'yu yakalayıp askerlere teslim etmek isterler. Ancak köyün muhtarı Huseynê İbrahim onlara engel olur. Barbasso ailesini korumak için “Onlar benim tutuklum, kimse dokunmasın,” diyerek köyün tepelerindeki evine götürür. Barbassoları kurtarmak isteyen köyün başka ileri gelenleri de vardır. Bunlardan biri olan İsmailê Mehmed yanlarına gelir ve grubun ellerini çözer. Huseynê İbrahim ve İsmailê Mehmed askerlerin eve yaklaşmasını engeller ve Barbasso-ları Aynvert'e ulaşabilmeleri için köyün diğer tarafından kaçırlılar.²

Ailenin yetişkin erkekleri kurtulmuş, ancak kadınlar ve çocuklar Halah'ta askerlerin çevrelediği bir evde rehin kalmıştır. Askerler onları Midyat'a götürmek üzere harekete geçince köyün imamı Mala Halil yollarını keser. Kadınları ve çocukları bırakmalarını ister. Askerler diretince köyden pek çok kişi etraflarını sarar. Köyde bir Süryani aile olduğu düşünülerek az sayıda asker sevk edilmiştir. Çok sayıda köylü etraflarında toplanınca askerler pes eder, kadınlar ve çocukları bırakırlar. Mala Halil, Hapsuno'yu, annesini ve diğer çocukları dokuz gün evinde ağırladıktan sonra Ayn Vert'e ulaştırır.³ Hapsuno Barbasso o kaçışa dair 1995 yılında derlenen anılarında "Daha hızlı gidebilmemiz için Mala Halil

beni sırtında taşıdı," diye belirtiyor.⁴ Ayn Vert'e ulaştıklarında Mala Halil onlara zarar vermek isteyenlere engel olacağına dair "Halah köyünden kimse size dokunmayacak, biz komşu kalacağız, söz veriyorum," diye teminat verir. Kendilerine saldıranların Halah'a dönüşte Mala Halil'den intikam almasından endişe eden aile onun da Ayn Vert'te kalmasını ister. Mala Halil reddeder. "Müslümanlar sizi çok incitti. Burada da ciğeri yanmış çok kişi var. Başınızı belaya sokarım," diyerek Halah'a geri döner.⁵

Aile Ayn Vert'te bir araya gelir, ancak bu defa da açlık ve hastalıklarla savaşmak zorunda kalırlar. Önce Mor Gabriel manastırına sığınır, daha sonra sürekli yer değiştirir, çalışma imkânı bulabildikleri köyleri dolaşırlar. Halah'a dönmeleri mümkün değildir. Tehcir zamanı onları yakalatmaya çalışanlar Mala Halil gibi kurtarmak için çabalayanları sindirmiş, mallarına el koymuş ve dönüşlerini yasaklamıştır. Halah'a ancak yedi yıl sonra, Heverki ileri gelenlerinden Çelebi Ağa'ya 30 altın vererek köylüleri ikna etmesini sağladıktan sonra dönebilirler. Yıkılan evlerini onararak tekrar köylerinde bir yaşam kurarlar. Hapsuno Barbasso, İkinci Dünya Savaşı sırasında amele taburlarının günün koşullarına uyarlanmış versiyonu olan yirmi kur'a askerlik kapsamında silah altına alınır. Ankara Havalimam'nda pist yapımında çalıştırılır, üzerinde incecik elbiselerle yaz-kış yerde yatırılır. Oğulları

İskender, Süleyman ve Nail'in ardından o da 1981 yılında Halah'tan ayrılarak İsveç'e yerleşir.

"Şimdi köyümüzde Hıristiyan aile kalmadı, sadece Müslümanlar yaşıyor. Bütün tarlalarımız, evlerimiz, arazilerimiz orada kaldı," sözleriyle bitirir anılarını Hapsuno Barbasso. Ömrünün yetmediği Halah'a dönüşü, kısmen de olsa, yaklaşık 30 yıl sonra oğlu İskender Debbaso gerçekleştirir. Ailenin evini Asu-ri mimarisine uygun bir şekilde yeniden inşa eder. Kış ve bahar aylarını Halah'ta geçirmeye başlar. Huseyne İbrahim ve İsin aile Mehmed'in torunları İskender Debbaso'nun dönüşünü sevinçle karşılar. Mala Halil'in ailesi köyden ayrılmış, Mersin'e yerleşmiştir. "Ninem 1960'larda vefat edene kadar gece-gündüz Huseyne İbrahim, İsmail Mehmed ve Mala Halil'in bizi korumasını anlatırdı," diyor İskender Debbaso. Belki de bu yüzden, yıllardır Türkiye'de geçirdiği tüm vakti -kendi deyimiyle- "temiz insanların" hikâyelerinin günyüzüne çıkarılmasına adanmış. 1915'ten hayatta kalan Süryanilerin tanıklıklarına dayanarak onları tehcir ve katliamlardan kurtaran kişilerin ailelerinin izini sürmüştü. Bu şekilde özellikle Midyat bölgesine dair eşsiz bilgiler derlemiştir. Çalışmamız bu yüzden kendisini heyecanlandırıyor. "Biz artık katillerden değil, temiz insanlardan bahsetmek istiyoruz," diye belirtiyor.

İskender Debbaso'nun deyimiyle Halahlı "temiz insanlar"ın torunlarıyla bir akşam kalabalık bir mecliste bir araya geliyoruz. Huseyne İbrahim'in torunu H. R. A. dedesinin o dönem 65 yaşlarında olduğunu, Ayn Vert'te direnen Süryanilerin zarar görmemesi için uğraşan Şeyh Fethullah'a⁶ bağlı olduğunu, üzüm bağlarında çiftçilikle uğraştığını, Siirt'e pekmez satmaya gittiğini anlatıyor. H. R. A.'ya göre Barbasso ailesini korumak köy ihtiyar heyetinin kararıdır. "Askerler dedelerimizin Barbassoları kaçırdığını anlayınca 16 gün kalmışlar, ablukaya almışlar köyü. Köyde ne varsa dağıtmışlar, yiyeceklere el koymuşlar," diye aktarıyor.⁷ "Bizim dışımızdaki köylere hep ağalar hâkimdi, insanlara zulmediyorlardı. Ağanın olmadığı tek köy Halah'tı. Bu yüzden çevre köylerden Süryanilerden de buraya sığınanlar oldu," diye ekliyor. Mecliste bulunan diğer Halahlılar sık sık araya giriyor, teyit etme imkânı bulamadığımız başka kurtarma hikâyeleri anlatıyorlar. Barbasso ailesini askerlere teslim etmeye çalışan ve

köylerine dönüşlerine yedi sene boyunca engel olanları ise kimse hatırlamak istemiyor gibi görünüyor. 1980'lerde Barbasso ailesinin köyden ayrılmasından sonra kimsenin arazilerine el koymaya kalkmadığını, çevre köyler korucu olurken kendilerinin bunu kabul etmediğini gururla anlatıyorlar.

Halah'taki başka bir kurtarma hikâyesini bize Midyat Süryani Kilisesi diokonu A. G. anlatıyor. Ninesinden dinlediklerini aktarırken "Bizim Müslümanlarımız Dicle'nin kuzeyinin Müslümanlarmdan daha iyidir," diye belirtiyor.⁸ Ailesinin hikâyesi bölgede yaşayan Süryani, Keldani ve Nasturi-lerin de Ermenilerle aynı kadere mahkûm edilişlerinin ve bölgeye özgü "kirvelik" kurumunun bu kadere reddetmesinin öyküsü.⁹

Tehcir ve katliam haberleri bölgeye ulaştığında Keferze'de¹⁰ yaşayan A. G.'in büyük dedesi Cırco Halah'taki Müslüman kirveleri Mala Sino'ya (Kürtçe "Sino Ailesi") sığınır. Bir süre evlerinde saklanırlar. Ancak Süryanilere yardım edenler de tehlikededir. "Mala Sino büyük dedeme 'Burada kalırsanız hepimizi öldürürler. İsterseniz sizi Ayn Vert'e¹¹ götüreyim. Ama yolda da saldıranlar olabilir' demiş. Bunun üzerine büyük dedem Müslüman olmuş." Cırco'nun din değişikliği sadece ailesini ve kendilerine kucak açan Mala Sino'yu tehlikeye atmamak içindir. Çocuklarının ve eşinin din değiştirmelerine müsaade etmez. Bu şekilde ferman bitene kadar Mala Sino'larda kalır, ardından köylerine dönerler. Bu defa da malmülklerine devletin el koyması riski vardır. Ancak Cırco'yu korkutan tek şey bu değildir. Mala Sino'lara sığınmadan önce çocuklarından biri öldürülmüştür. Aynı acıyı tekrar yaşamamanın korkusuyla Cırco 1945'e kadar Müslüman olarak görünmeye devam eder. Hatta köydeki kilise yetkililer tarafından yıkılırken en büyük şevkle o çalışır. Bu durum rahatsızlanıp ölüme yaklaştığını anlayıncaya kadar sürer. O zaman köylüleri evine çağırır ve Süryani mezarlığına gömülmek istediğini söyler. Ölünceye kadar Mala Sino'yla dostluklarını sürdürür.

"Cırcoları koruduğu için dedemi de bir süre köyden kovmuşlar. Hükümete şikâyet etmişler," diye anlatıyor Mala Si-no'nun Halah'ta yaşamaya devam eden torunu N. B.. Keferze köyünün

ağaları katliama katılanlar arasındadır.¹² Circo ailesinin kendi bölgelerinden kurtulmasına yardım ettiği için Mala Sino'nun peşine düşerler. Aile Xerabe Nase¹³ köyüne kaçmak zorunda kalır. Bir yıl sonra köylerine dönebildiklerinde evlerini talan edilmiş halde bulurlar. N. B. dedesinin yüksek bir statüye sahip olmadığı halde köyde hatırı sayılır bir kişi olduğunu, Şeyh Fethullah ve Ali Batte'ye bağlı olduğunu belirtiyor.

Der Zor Mutasarrıflığı

Tehcir kabilelerinin önemli bir kısmı için son durak olan Der Zor'a varabilenler perişan durumdadır. Kasım 1915'te Halep Alman Konsolosu Rössler'e sunulan bir rapora göre açlık ve hastalıklar yüzünden Der Zor'da günde 150 ila 200 kişi hayatını kaybetmektedir. Bu koşullara rağmen pek çok Ermeni hayata tutunmaya, bir iş kurmaya ve şehrin ekonomisini canlandırmaya başlar. Bu çabalarında onlara Der Zor mutasarrıfı Ali Suad destek olur.¹⁴

Rasulayn kampının yer aldığı, ölüm durağı haline gelmiş Der Zor da mutasarrıf görevinde bulunmak ve katliamlara karşı çıkabilmek ne ölçüde mümkündür? Ali Suad'ın görevi sırasında engel olamadıkları büyük ihtimalle olabildiklerinden çok daha fazlaydı. Yine de Der Zor'dan hayatta kalan Ermenilerin anılarında Ali Suad koşullarını iyileştirmeye çalışan, olumlu bir figür olarak yer alır. Rasulayn kampından kurtulanlar arasında yer alan Garabed Azarlan Ali Suad'ın Ermenilere yönelik saldırıları engellemeye çalıştığını şu sözlerle anlatır:

“Bir akşam Bedeviler kampımıza saldırdı ve Hacinli bir adamı öldürdü. İki ay sonra Der Zor mutasarrıfı Ali Suad yönetimi altındaki Rasulayn'ı ziyaret etti. Komşu Arapların bize gecele- n saldırdığını ve ganimet peşinde olduklarını anlattık. Hikâyemizi sessizce dinledi, ama bir dahaki sefer yirmi silahlı adamla, Esterlı denen, katırlara binen adamlarla geldi. Ali Suad bölgedeki bütün Arapları çağırdı ve uzun bir sorgulamadan sonra Hacinli Ermeni'nin öldürüldüğü saldırıya katılan dört Bedeviyi tespit etti. Bana bu alçakların boğazını kesmemi söyledi, ben de böyle bir şeyi yapamayacağımı belirttim. Askerler yaptılar ve mızrakları

kesik başlara saplayıp “Bu zavallı Ermenile-n” Bedevüer bir daha rahatsız edecek olurlarsa başlarının kesileceğim bağırarak şehirde dolaştırdılar. Bunun üzerine bir süre boyunca rahatsız edilmedik.¹⁵

Ali Suad Temmuz 1915’te onbinlerce kişinin yığıldığı Rasulayn kampının koşullarını iyileştirmek için uğraşır. Halep Amerikan Konsolosu Jesse Jackson’a kamptaki Ermenilerin durumundan ve hükümetin onlara hiçbir yardım sağlamadığını bahseder. Dahiliye Nezareti’ne yazarak “çoğunluğu hasta” olan sürgünlere yardım edebilmek için acil olarak bin lira gön-erilmesini talep eder. Bu sırada kampta durum gitgide kötüleşmekte, hükümet Ali Suad’ın çağrılarını kulak tıkamaktadır. Kamptaki Ermenilere saldırılar ve tecavüzler günlük hale gelmiştir. Ağustos 1915’te Dahiliye Nezareti bir kararname ile tehcir edilen Ermenilere saldıranların cezalandırılacağını duyurur. Alman yetkilileri yatıştırmaya yönelik olan bu karar bir göz boyamadan ibarettir.¹⁶ Ancak Ali Suad bu kararı bir fırsat olarak görür ve Dahiliye Nezareti’ne telgraf göndererek Diyarbakir Valisi Reşid ile adamlarının işledikleri suçlar sebebiyle cezalandırılmalarını ister:

Hükümetin gayesinin muzır unsurlara engel olmak olduğunu pek iyi bilenlerdenim. Buraya geldiğim günden beri hep o gayeyi takip ediyorum. Fakat Diyarbakir Valisinin dikkafalılığı hükümet ve millete sirayet edecek kadar seyyiat başında olduğu halde yaver-i canisiyle Komiser Memduh’un cezalandırılmalarını selamet-i mülk namına istirham ederim. Daha doğrusu hal ve keyfiyet talep ediyor. Resulayn’ın Çeçen taifesini itham ederim. Fakat bunların cümlesi valinin yahut yaverin terkibi neticesidir.

Edilen cinayetleri tafsilatıyla arz etmiştim. Bunları idam vacip olur. Hükümetin iffet, fitrat ve ulüvv-cenab siyasetini anlamayanlar bunlardır. Müsebbiplerinin esamisini bir heyet-i tahkikiye ile keşfetmek mümkündür.

17 Ağustos 1331

Zor Mutasarrıfı Ali Suad¹⁷

“Hükümetin iffet ve fitrat ve ulüv-cenab siyasetim anlamayanlar bunlardır” gibi hükümete yönelik yüceltmelerle ithamlarına bir sonuç alabilmeyi uman Ali Suad kısa süre içinde çabalarının boşuna olduğunu görür. Eylül 1915’te Rasulayn’da kabilelere saldıran Mardinli jandarma ve milisleri tutuklattığı ve işledikleri suçlarda Mardin mutasarrıf vekili Bedri’nin dahli olduğunu bildirmesine karşın hiçbir şey yapılmaz. Ne Reşid ne de Bedri bu sebeple cezalandırılır. Aksine, Ali Suad’ın bu konudaki raporundan üç hafta sonra Bedri terfi ettirilerek mutasarrıflığa asaleten atanır.¹⁸

Ali Suad ise -Raymond Kévorkian’ın “soykırımın ikinci saf hası olarak adlandırdığı- Der Zor’da ve kamplarda bulunan Ermenilerin katledilmesinden önce 29 Mart 1916’da Bağdat Vilayeti vali muavinliğine tayin edilir.¹⁹ Yerine atanan Salih Zeki Der Zor’da bulunan binlerce Ermeni’nin tekrar şevkini ve çeteler tarafından katledilmelerini organize edecektir.²⁰ Bölgede yaşayan Arap topluluklar çok sayıda kişiyi hizmetlileri gibi göstererek korumaya çalışır, ancak Salih Zeki herkesin sadece bir Ermeni zevce ya da hizmetçi” alabileceğini ve “evinde daha fazla Ermeni barındıranların Divan-ı Harb’e sevk edileceklerini” ilan ederek bu çabalara engel olur.²¹

Ali Suad’ın suçluların cezalandırılmasını talep ettiği ve yukarıda yer verdiğimiz telgrafına 1919’da görülen İttihat ve Terakki yöneticileri ana davasını iddianamesinde atıfta bulunulur. Mahkeme Dahiliye Nazırı Talat’ın Ali Suad’ın telgrafına “saklı” ibaresinin not düştüğünü ve bu durumun “Diyarbakır’da ika edilen kıtal ve faciaların firari Talat Bey’in görmezden gelmesi ve teşvikiyle sürdüğünü” doğruladığını belirtir.²²

Ali Suad hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için Mülkiye mezunlarının yer aldığı Şeref Defteri’ni karıştıranlar ona dair bir iz bulamazlar. Çünkü mezun olduğu 1889 yılında ilerleyen zamanlarda alacağı ismiyle değil, Mehmed Suad olarak bilinmektedir.²³ Siirt mutasarrıflığında bulunmuş babası Ali Rıza Bey vefat ettikten sonra, ona duyduğu sevgiden

ötürü “Ali Suad adını aldığı aktarılır. “Türkçeyi dikkat çekecek derecede güzel bir üslupla” yazan “Arapça ve Fransızca’yı mükemmel bir şekilde” bilen Ali Suad bir süre Hariciye Nezareti’nde çalıştıktan sonra Cemil Tosun Paşa’nın Kahire’de daire müdürü olur. Mısır’da bulunduğu sırada ittihatçılara katılır ve Mizan gazetesini çıkaranlar arasında yer alır. 1897’de ittihatçılarla ters düşerek ayrıldığı belirtilir. Cemil Tosun Paşa’nın Paris’e yerleşmesinin ardından 1909’da İstanbul’a döner.²⁴ 27 Kasım 1914’te atanacağı Der Zor mutasarrıflığından önce Necid, Ammare, Kerek mutasarrıflıkları ile Mülkiye müfettişliği görevinde bulunur.²⁵ 1913 yılında kısa bir süre Galatasaray Sultanisi’nde Edebiyat muallimliği yapan Ali Suad’ın gönlünde idari görevlerden daha çok yazı ve çeviri işleriyle uğraşmak vardır. Bu arzusuna 1919 yılında Utarid edebiyat dergisini çıkararak ulaşır.²⁶ İdari görevleri sırasında bu tutkusuna ara vermeden “kitap tenkidinden iktisada, tarihten ve sıhhat meselelerinden istatistiğe kadar çok geniş bir yelpazede” makaleler ve kitaplar yayınlar.²⁷ “Görölmüş şeyler” ve “Seyahatlerim” kitaplarında bulunduğu farklı memleketleri anlatır. Charles Texier’nin Küçük Asya isimli eserini Türkçe’ye çevirir.

Ağustos 1919’da Ali Suad İzmit mutasarrıflığına atanır. Bu görevi sırasında Mustafa Kemal ve onun örgütlediği hareket ile karşı karşıya gelecektir. Mustafa Kemal Ali Suad’dan İstanbul hükümetiyle ilişkilerini kesmesini ve Heyet-i Temsiliye’nin talimatlarını yerine getirmesini talep eder. Ancak Ali Suad İzmit’te “olumsuz söylentiler” bulunduğunu, halkın Mustafa Kemal’in hareketinin “maksadının İttihat Hükümeti’ni önceki şekliyle yemden diriltmek olup olmadığını” anlamaya çalıştığını belirtir. Ve ekler: “Her kim ve her ne için olursa olsun, sonucu bilinmeyen bir maceraya başkalarını sürüklemeyi doğru bulmam. Mustafa Kemal Ali Suad’ın endişelerini “ayak takımının dedikodusundan öteye bir değeri olmayan söylenti” olarak tanımlar ve “İttihatçılığın diriltilmesi ile uğraşacak kısır görüşlülerden” olmadığını belirtir. Ali Suad’ın “halkın tereddütleri” diye paylaştıkları yüksek ihtimalle kendi endişeleridir. Heyet-i Temsiliye ve Kuvva-yı Milliye örgütlenmesinde İttihatçı kadroların yer aldığını görmüştür. Ancak Mustafa Kemal’e “Maksadının yüceliğinin ve meşruluğunun” sorgulanamayacağını ifade ederek tartışmayı uzatmamayı seçer.²⁸

İttihatçılarla birlikte hareket ettiği için Mustafa Kemal'e bir müddet mesafeli duran, Ermenilerin katlinden sorumlu olanların cezalandırılmasını isteyen Ali Suad 1919 başlarında kaleme aldığı bir açık mektupta -tıpkı Celal Bey'in Vakit gazetesinde yayınlanan anılarında yaptığı gibi- soykırıma iştirak eden sivillen yok sayarak tüm sorumluluğu hükümete yükleyecektir. "Amerika Cemahir-i Müctemiası Reis-i Muhteremi Wilson Hazretlerine" seslenen makalesinde İttihat ve Terakki hükümetini milletin hâlini ve kalbini bilerek hareket etmeyen "akılsız", "gafil ve muğfel dimağlar" olarak tanımlar. Ali Suad'a göre "Türkiye, dehşet verici maddî ve manevî zayıtı ile bu meselede en az kabahatlidir ve hatta bigünahtır". Olan biten her şey hükümetin "fenalığı ve müfritlerin hırs ve açgözlülüğü yüzündendir. Bu durum "Ermeni vatandaşlarımızın kıyamıyla" başlamış, "hükümet kuvvetini elinde tutan üç beş çeteci ile bunların ancak üç beş yüze varan alet ve avanesinin dinimizce son derece reddedilen mezalimiyle" son bulmuştur. Ali Suad "bu zulme karşı koyarak binlerce Ermeni vatandaşlarının mevcudiyetini muhafazaya muktedir" olduğunu belirtir. Ancak kendisine göre Ermeniler Türkleri himaye etmemiş, kimsesiz kişileri öldürmüştür. Mektup ilerledikçe Ali Suad bizzat tanık olduğu gerçeklerden giderek uzaklaşır. Ermenilerin "bütün bir millet gayzı ile" masumlara saldırdığını, oysa Türklerin "yalnız hükümet eliyle ve milletin nefretini çekmek suretiyle" Ermenileri öldürdüğünü iddia eder. Kimi kaynaklara göre Ali Suad bu mektubu Amerikan Başkanı Wilson'un Osmanlı topraklarının "nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği", diğer bölgeler için ise özerklik öneren ilkelerine cevaben yazmıştır. Ali Suad mektubunda "Ermenilere İttihat hükümetinin ettiği muameleden bütün millet'in "içinin kan ağladığını" ileri sürer.²⁹

Katliamlara "içleri kan ağlayanlar" elbette vardılar ve Ali Suad da onlardan biriydi. Ancak bir azınlıktan ibaret olduklarını ve o dönem onlara kimsenin kulak vermediğini devleti koruma refleksi Ali Suad'a unutturmuş gibi görünüyor.

Yüz yıllık yalnızlık: Temerhane Agaye Sor

Mayıs 1915'te Eruh ve Şırnak köylerindeki Ermeni ve Süryaniler Halil Kut ve Cevdet'in yönetimindeki birliklerin saldırısına uğrar. Bölgenin ileri gelen aşiretleri de kendi hâkimiyet alanlarındaki Hıristiyanların katli ile görevlendirilir.³⁰ Şırnak'ta Agaye Sor (Kürtçe "Kızıl Ağa") ailesine mensup Temerhan bu süreçte diğer aşiretlerden ve hatta kimi aile üyelerinden farklı bir tavır alarak Ermeni ve Süryanilerin katline karşı çıkacaktır.

Eruh'tan hayatta kalanlar arasında yer alan Martiros Hovsepöğlu Keroyants, Cevdet'in birliklerinin saldırısından çok az sayıda Ermeni'nin kurtularak Kafkasya'ya ulaşabildiğini aktarır. 30 kadar Eruhlu ailenin ise "Şırnaklı Garmir Ağa'nın oğlu" tarafından korunduğunu ve tanıklığın derlendiği Ağustos 1915'te hâlâ onun yanında bulduklarını belirtir.³¹ Keroyants'ın "Şırnaklı Garmir Ağa" diye bahsettiği kişi Agaye Sor'dan başkası değildir.³² Tanıklıkta geçtiği üzere 1915'te 30 kadar Eruhlu Ermeni aileyi saklayan ve uzun süre koruması altında tutan Garmir/Kızıl/Sor Ağa'nın oğlu ise Temerhan'dır. Kardeşi Halit Ağa ile birlikte Eruhlu ailelerin yanı sıra Silopi, Şırnak, Herbol, Hesena, Bespi, Basan ve Haşvan'da yaşıyan Ermeni ve Süryanilerin bir kısmını tehcir ve katliamlardan kurtarmayı başarır.³³

"İlk dedemiz Amer Sor, İran Şahı'nın Kürtlere yönelik baskılarından kaçarak Şırnak'a yerleşmiş," diye anlatıyor Temerhan'm torunu C. U. ailesinin hikâyesini. Şırnak'a tepeden bakan ve günümüzde de Guzê Amer Sor (Kürtçe "Amer Sör'ün cevizi") diye bilinen, o dönem ceviz ağaçlarıyla kaplı bir bölgeye yerleşir. Amer Sor İran'dan kaçarken her şeyini kaybetmiştir. Keçi derisinden iplik yapıp satarak geçimini sağlar. C. U.'a göre zamanla Şırnak'ta iktidar mücadelesi veren ağaların arasında "dürüstlüğüyle" sivrilir. Ailenin farklı kollarının daha sonra isimleriyle anılacağı dört oğlu olur: Agayê Sor, Tatar Ağa, Hasen Ağa ve Cangir Ağa.

1915'te bölgesindeki Ermeni ve Süryanileri korumaya çalışın bu oğullardan Agayê Sor'un torunu Temerhan'dır.³⁴ Şırnak merkezinden ve çevre köylerden kurtarabildiği kadar Ermeni

ve Süryaniyi ailesine ait büyük kasırda saklar.³⁵ Temerhan bir karşılık beklemeden bu yardımı sunar. Ancak Şırnak'taki diğer ileri gelenlerin tamamının yaklaşımı bu temelde değildir. Katliamlara katılanların yanı sıra, Ermenilerden demircilik ve şalşepik üretimiyle uğraşanları çıkar amaçlı kurtaranlar da olur. "Kimileri bazı Ermenileri köle olarak kullanmak, hizmetlerine koşmak için korudu. Bu yetmezmiş gibi ellerinde ne varsa el koydular. Bu durum 1915'ten çok sonra, uzun yıllar boyunca devam etti," diye aktarıyor C. U.. Çıkar amaçlı yaklaşanlar arasında Agayê Sor ailesinin Tatar Ağa kolundan gelenler de vardır. Temerhan bu sebeple onlarla ters düşer.

Soykırımdan yıllar sonra dahi devam eden başka bir husus hayatta kalan Ermeni ve Süryanilere yönelik saldırılardır. "Benim çocukluğumda bile Müslümanlar onlara çok eziyet ediyorlardı," diye belirtiyor C. U.. "Dedemin koruduğu Ermeni ve Süryanilerin torunlarıyla birlikte okula gidiyorduk. Diğer çocuklar onları huzursuz etmek için pis şeyler atarlardı. Bizim ailenin korumasında olduklarını bildikleri için kimse daha ileri gidemezdi. Bizden fırsat bulmuş olsalar daha farklı saldırılar da olabilirdi. Bu yüzden 1970'li yıllarda Ermeni ve Süryanilerin büyük çoğunluğu Şırnak'ı terk ettiler."

Bu saldırılara maruz kalanlardan, Şırnak'ta doğmuş ve 12 yaşma kadar orada yaşamış Şişli Belediye Başkan Yardımcısı Vazken Barın "Çok sıkıntı çektik. Şehadet getirmediğimiz için dayak yiyorduk," diye anlatıyor yaşadıklarını. Barın, Agayê Sor ailesinin diğer Şırnak ağalarından farklı tutumunu ve soykırım sırasında Ermenileri kurtarmak için çabalarını büyüklerinden dinleme fırsatı bulmuş. "1915'te Şırnak'ta yaklaşık 40-50 Ermeni aile yaşıyordu. Onları ihbar eden ve devlet için çalışan ağalar olduğu gibi yaklaşan katliamı haber vererek koruyanlar da var. Agayê Sor ailesi onlardan biri. Hem kendi kimliklerine sahip çıkan, hem de Ermenilere yakın duran bir aile," diye anlatıyor.

Katliam emri gelince Agayê Sor ailesi üyelerinin de aralarında bulunduğu Şırnak ağaları Ermeni ileri gelenleri ile bir araya gelir. Barın'a göre Ermenilere kâğıt üzerinde Müslüman görünmelerini, bu sayede hükümet yetkililerine 'Burada Ermeni yok. Hepsi Müslüman oldu'

cevabını vererek onları kurtarabileceklerini söylerler. Bunun üzerine çok sayıda Ermeni Müslüman olur. Vazken Barın'ın dokumacılıkla uğraşan dedesi Boğos ve birkaç kişi bu öneriyi reddeder, dağlarda saklanarak direnmeyi seçer. Boğos uzun yıllar mücadele verdikten sonra Irak'a geçer, Şırnak'a ancak savaştan sonra dönebilir. Temerhan'ın kasrında saklanarak kimliklerini koruyabilenler dışında Şırnaklı Ermenilerin çoğu savaş boyunca Müslüman görünmek zorunda kalmıştır. Vazken Barın'a göre bu duruma 1919'da şehre Siirt Tillo'dan gelen bir şeyh son verir. Ermenilere artık "kesim" olmadığını, "dört sene önce korkuyla Müslüman olduklarını" bildiğini, artık isterlerse dinlerine dönebileceklerini söyler.³⁶ Ermenilerin çoğunluğu bunun üzerine inançlarına döner, ancak güvensizlik ortamının devam ettiğini düşünen bir kısmı Müslüman olarak kalır. Vazken Barın bu dört yıl süren Müslümanlaştırmanın Ermenileri ölümden kurtarmak için bulunan bir çözüm olduğunu, bu öneriyi getirenlerin Ermeniler üzerinde dinin gereklerini yerine getirme baskısı kurmadığını belirtiyor. Ancak bu koruma temelli yaklaşım yıllar içinde hafızalardan silinir, Barın'ın çocukluğunun geçtiği 50'li ve 60'lı yıllarda Ermeni çocuklara şehadet getirmeyi dayatan anlayış hâkim olur.³⁷

Soykırım sırasında Ermeni ve Süryanileri koruyan Temerhan ve kardeşi Halit'in devletle yıldızları Cumhuriyet döneminde de barışmaz. Temerhan ile kendisiyle aynı ismi taşıyan oğlu ve kardeşleri Halit, Şeyhmus ve Süleyman Şeyh Said İsyanı'na katılacakları ihbar edilerek yakalanır. Temerhan ve oğlu Bitlis hapisanesinde idam edilir, kardeşleri Halit, Şeyhmus ve Süleyman ise Şırnak meydanında kafaları kesilmiş olarak asılır. Temerhan'ın bir kardeşi, Alihane Agaye Sor Irak'a kaçarak kurtulmayı başarır. Onları ihbar eden ve yakalanmalarından sonra mallarına el koyan, 1915'te de ters düştükleri ailenin Tatar Ağa kolu mensuplarıdır.

Tatar Ağa ailesi şimdi korucubaşı. 1915 öncesinde de Hamidiye alaylarına mensuptular," diye aktarıyor C. U.. Ailenin bu kolunun hikâyesi bölgede iktidarla kurulan ilişkinin niteliğinin kimi durumlarda yüz yılı aşan kökenleri olabileceğine işaret ediyor. Tatar Ağaların aksine, ailenin Agayê Sor kolu 1895'te İngiltere'nin Van Konsolos yardımcısı

Maunsell'in de dikkatini çeken bir şekilde "Hamidiye alayları oluşturmaya asla razı gelmez."³⁸ Bu sebeple 1891'den itibaren iki Hamidiye alayına komuta eden Miran aşireti reisi Mustafa Paşa'nın Agayê Sor ailesine bağlı köylere saldırmasına ve insanları katletmesine hükümet sessiz kalır, hatta kimi çatışmalarda Mustafa Paşa'ya destek birlikleri gönderir.³⁹ Yüz yıl sonra, ailenin devlet nezdinde şüpheli görülmesinden C. U. da nasibinalacaktır. 1992 yılında Şırnak'ta doktorluk yaptığı sırada Hürriyet gazetesi onu "Tırlar dolusu ilacı PKK'ye göndermek'te itham eden bir haber yayınlar. Soruşturma için gelen müfettişlere "Buraya bırakın tırları, bir traktör dolusu ilaç gelmiş mi ki?" diye sorsa da dinletemez. Suçlamaların temelsiz olduğu anlaşıldığı halde "Olağanüstü Hal Bölgesi'nde çalışması sakıncalıdır" denilerek Yozgat'a sürgün edilir. Şırnak'a ancak emekli olduktan sonra dönebilir.

Temerhan'ın koruduğu Ermeni ve Süryanilerin artan saldırılar yüzünden Şırnak'tan ayrılan torunları ile aile üyelerinin halen iletişimde olduklarını aktarıyor C. U.. Çoğu Fransa, Hollanda ve Belçika'ya göçen bu ailelerin 1915 sonrasında değil 1970'li yıllarda Şırnak'tan ayrılmak zorunda bırakılmalarına dikkat çekiyor: "Elbette 1915 sonrasında da hem hayatta kalan Ermenilerin ve Süryanilerin, hem de onları korumaya çalışanların üzerinde devlet baskısı oldu. Ama asıl baskı Cumhuriyetle başladı."

1 Yer isimlerinin değiştirilmesinden sonra Narh adı verilmiştir.

2 Midyat'ın Ayn Wardo/Ayn Vert köyü (yer isimlerinin değiştirilmesinden sonra Gülgöze) tehcir ve katliamlara karşı örgütlenen direniş sebebiyle Süryaniler için bir sığınma merkezi haline gelmişti.

3 Hapsuno Barbasso'nun oğlu İskender Debbaso ile görüşme, Kasım 2013, Midyat.

4 The History of The Barbasso Family, 1334-1994, s. 24, Edward Barbasso, 1995.

5 İskender Debbaso ile görüşme, op. cit.

6 Cf. infras. 107-108.

7 H. R. A., B. A., O. A.'la görüşme, Kasım 2013, Halah.

8 A. G.'la görüşme, Kasım 2010, Midyat.

9 Müslüman ve Hıristiyan topluluklar arasında kirvelikğin önemine dair: Kürtlexrin ve Ermenilerin hafızasında Kirvelik geleneği, Namık Kemal Dinç ile söyleşi, Repair, 31.08.2015.

10 Yer isimlerinin değiştirilmesinden sonra Midyat'ın Altıntaş köyü.

11 Cf. dipnot 177.

12 Massacres, resistance, protectors, David Gaunt, s. 231-234, Gorgias Press, 2006, New Jersey. Keferzeli Süryanilerin mülklerine köyde yaşayan ağaların el koyduğunu ve bu durumun günümüze kadar devam ettiğini ayrıca Halah köylüleri bize aktardılar. H. R. A., B. A., O. A.'la görüşme, op.cit.

13 Yer isimlerinin değiştirilmesinden sonra Midyat'ın Derebaşı köyü.

14 Le Génocide des Arméniens, Raymond H. Kévorkian, op.cit s 818

15 The Clician Armenian Ordeal, Paren Kazanjian, s. 6, HYE Intentions, 1989

16 The Extennination of Armenians in the Diarbekir region, Hilmar Kaiser, op.cit., s. 385-388.

[17](#) Kudüs Ermeni Patrikhanesi Arşivi, no: W 232. Belgeye ulaşabilmemizi bir kopyasını bizimle paylaşan Raymond H. Kevorkian'a borçluyuz. Kısmen günümüz Türkçesine uyarlanmıştır. Tarih Rumi takvime göre atılmıştır, Miladi 30 Ağustos 1915'tir. Belgenin devamında 19 Şubat 1919 tarihli ve "Emniyet-i Umumiye Müdürü Süleyman" imzasını taşıyan bir not vardır. Bu nottan Ali Suad'ın telgrafının "kalem-i hususide mahfuz dosyalar meyanında bulunduğunu" ve İttihatçıların yargılanması sırasında "Dersaadet Divan-ı Harbi Riyasetine" gönderildiğini anlıyoruz.

[18](#) The Extermination of Armenians in the Diyarbekir region, Hilmar Kaiser, op.cit.,

[19](#) BOA. İ..DUİT 43/71 24/C /1334.

[20](#) Le Génocide des Arméniens, Raymond H. Kévorkian, op.cit., s. 820-824

[21](#) Ibidem, s. 823

[22](#) Tehcir ve Taktıl, Harbi Örfi Zabıtları, Vahank N. Dadrian, Taner Akçam, s. 64

[23](#) Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler, Ali Çankaya, op.cit, s. 379.

[24](#) Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi, Yılmaz Taşcıoğlu, Hüseyin Yorulmaz, s. 124, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları 1999, İstanbul.

[25](#) BOA. DH.MU1 12/25 06/N /1327, BOA. BEO 3850/288743 27/M /1329, BOA. 1..DH.. 1490/1329 24/Za/1329, BOA. İ..DH.. 1511/1333 09/M /1333.

[26](#) Mektuplarla Tevfik Fikret ve Çevresi, op.cit. s. 124.

[27](#) Tarihin Gölgesinde: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât, Ali Birinci, s. 128, Dergâh

Yayınları, 2001, İstanbul.

[28](#) Nutuk, Mustafa Kemal Atatürk, s. 1049, 1960, İstanbul.

[29](#) Tarihin Gölgesinde: Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât, Ali Birinci, op.cit s. 135-136

[30](#) Le Genocide des Armeniens, Raymond H. Kevorkian, op.cit. s. 415.

[31](#) Kedemetme, op.cit. s. 223-224.

[32](#) “Garmir” Ermenice “Kızıl” demektir. Bölgede o dönem Garmir/Sor/Kızıl ismini taşıyan başka ileri gelen aile ya da aşiret bulunmamaktadır.

[33](#) Agayé Sor ailesi ve Halit’in Süryanileri korumasına dair İskender Debbaso ile görüşme, op. cit.

[34](#) İlk Agayê Sör’ün kendisiyle aynı ismi taşıyan bir oğlu olur. Temerhan bu ikinci Agayê Sor’un oğludur.

[35](#) Agayê Sor kasrının 100 odası olduğu aktarılmaktadır. Şırnak’ın İdari Taksimatı ve İdari Alanda Meydana Gelen Değişimler (1845-1918), Mehmet Rezan Ekinci, Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu kitabı, s. 487-504, 2010, Ankara.

[36](#) Canlarını kurtarmak için Müslüman olan Ermenilere 1919’da artık dinlerine dönebileceklerini belirten şeyhin ismi bilinmemektedir. Bu isimsiz şeyh Şırnak Ermenileri için önemli bir baskı unsurunu ortadan kaldırmış olsa da Tillo şeyhlerinin 1915’e dair sicili temiz değildir. Uludere’nin Şêxan köyü ağaları civar köylerdeki Keldanilerini korumaya çalışırken Tillo’dan beş şeyh Hıristiyanları katletmelerini ister. Les Chrétiens aux bêtes, Jacques Rhétoré, op.cit. s. 307. Ayrıca cf. infra s. 230.

[37](#) Vazken Barın ile görüşme, Haziran 2015, İstanbul.

[38](#) Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boylan ve Kürt Aşiretleri, Janet Klein, op. cit. s. 130.

[39](#) Ibidem, s. 135-139. Agaye Sor ailesinin Mustafa Paşa'yla mücadelesinde Bedirhanlarla ittifakı için Ibidem, s. 166-172.

Kaynak: bianet.org